

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

С. Д. Гринько*

ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА РИМСЬКИМ ПРАВОМ

Права та обов'язки учасників правових відносин не виникають раптово. Вони зумовлюються конкретними життєвими обставинами — юридичними фактами. Значення юридичних фактів полягає у тому, що вони пов'язують право з життям і виступають динамікою суспільних відносин. Саме факти приводять у дію норми права. Динаміка правовідносин полягає у їх виникненні, зміні, припиненні, що нерідко віддалені один від одного за часом і простором. Наприклад, як відзначав В. Ф. Попондопуло, правопорушення може викликати зміну (наприклад, порушення змінюється зміст зобов'язання), виникнення чи припинення (наприклад, знищення предмета власності приводить до виникнення зобов'язання із завдання шкоди і припинення права власності на знищену річ) регулятивного правовідношення¹.

Юридичні факти є не лише проміжним елементом між нормою і правовідношенням, а активним засобом правового регулювання суспільних відносин, констатував В. Б. Ісаков, розкриваючи значення юридичних фактів². Однак, висновок про динаміку правовідносин і значення юридичних фактів у її забезпеченні та регулюванні суспільних відносин є не новим поняттям, а надбанням римської юриспруденції. Навіть там, де формулювання і систематизація сучасні, як відзначав Ч. Санфіліппо, можна розпізнати приховані або передбачувані концепції стародавньої науки³.

Саме викладеними вище міркуваннями пояснюється необхідність з'ясування поняття юридичних фактів, як підстави виникнення деліктних зобов'язань за римським правом.

Проблеми визначення підстави виникнення правовідносин за римським правом в цілому, так і деліктних зобов'язань, зокрема, висвітлювалися лише в контексті загальних праць з римського права Д. Д. Грімма, Й. О. Покровського, Т. Марцолля, Г. О. Дормідонтова, В. В. Єфімова, Ч. Санфіліппо, О. А. Підпригори, Є. О. Харитонова та інших романістів. При цьому відсутній серед них єдиний підхід до вирішення даної проблеми. На сьогодні єдиною спеціальною розвідкою, присвяченою юридичним фактам як підставам виникнення правовідносин є монографічне дослідження Й. О. Покровського "Право и фактъ въ римскомъ правѣ"⁴. Однак, дана праця є характеристикою зв'язку

© Гринько С. Д., 2009

* професор кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права, старший науковий співробітник Подільської лабораторії Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва Академії правових наук України, кандидат юридичних наук, доцент

¹ Попондопуло В. Ф. Динамика обязательственного правоотношения и гражданско-правовая ответственность / В. Ф. Попондопуло. — Владивосток: Изд-во Дальневосточного университета, 1985. — С. 18.

² Исаков В. Б. Проблемы теории юридических фактов: Дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Исаков Владимир Борисович. — Свердловск, 1985. — С. 7.

³ Санфилиппо Ч. Курс римского частного права / Цезаре Санфилиппо; [пер. с итал. И. И. Маханькова]; под ред. Д. В. Дождева. — М.: БЕК, 2002. — С. 65-66.

⁴ Покровский И. О. Право и фактъ въ римскомъ правѣ / И. О. Покровский. — К.: Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1898. — Ч. 1. — 145 с.

права і факту в контексті позовного захисту порушених суб'єктивних прав. Тому вона має опосередковане значення для вирішення проблеми визначення підстави виникнення деліктних зобов'язань, що є предметом нашого дослідження.

“*Totum autem jus constitit aut in adquirendo aut in conservando aut in minuendo: aut enim hoc agitur, quemadmodum quid cuiusque fiat, aut quemadmodum quis rem vel jus suum conservet, aut quomodo alienet aut amittat*”, так у своїй сентенції писав Ульпіан про те, що все право відноситься чи до набуття, чи до охорони, чи до припинення; мова йде про способи набуття, охорони власної речі чи власного права, про способи відчуження чи припинення (Д. 1. 3. 41)⁵. Тобто, право перебуває у динаміці, воно виникає, існує, змінюється, припиняється внаслідок юридичних фактів.

У своїй правотворчій діяльності римські юристи вбачали потребу охопити єдиним поняттям різновидні передумови динаміки правовідносин. Хоча вони не сформулювали поняття юридичного факту, як і поняття правовідношення, однак розрізняли підстави виникнення правовідношення⁶.

За римським правом не будь-яка обставина визначалася підставою виникнення правовідношення. Нею була лише та обставина, що мала юридичне значення. Відповідно розрізняли юридично байдужі факти та факти, які мали юридичне значення, тобто юридичні факти. Юридично байдужими називали факти, які не створюють юридичних наслідків (наприклад, запрошення на обід, обіцянка товаришувати, тощо). Юридичними фактами — такі факти, з якими, за нормальних обставин, пов'язуються певні юридичні наслідки⁷. При цьому римські юристи надавали юридичного значення лише тим юридичним фактам, які були передбачені нормами права. Наприклад, порушення суб'єктивних прав особи не наділено властивостями бути чи не бути юридичним фактом. Таке порушення набувало властивостей юридичного факту лише тоді, коли такого значення йому надано нормами права. Наприклад, віднесення нормами права факту правопорушення до категорії деліктів надавало йому юридичного значення, зокрема як підстави виникнення зобов'язання відшкодування завданої шкоди. Крім того, римське право закріплювало вичерпний перелік юридичних фактів, які кваліфікували як приватні делікти. Фактично за римським правом факти наділені складною природою, якщо вони мають юридичний характер.

Римські юристи розглядали конкретний юридичний факт не як випадкове ізольоване явище, а як породження даної правової системи. Тому юридичні факти не ізольовані від інших юридичних фактів, тісно пов'язані з правовою системою, що їх породила. Крім того, вони надавали юридичного значення не лише окремим юридичним фактам, але й їх системі, яка в теорії права відома як фактичний склад.

Саме правовідношення може бути наслідком, як одного юридичного факту, так і поєднанням юридичних фактів, перелік яких закріплюється нормами права. Воно виникає тоді, коли настали всі юридичні факти, передбачені правом. Тому до цього моменту питання про виникнення правовідношення залишається відкритим. Такий стан невизначеності, як писав Д. Д. Грімм, є станом невизначеності права, *negotium* або *dominium pendet, in pendent, in suspenso est*⁸ (правочин або власність зависли, у завислому становищі, знаходяться у невідомому становищі)⁹. Далі він відзначав, що в деяких випадках право може виникати не з моменту остаточного поєднання всіх необхідних для його виникнення фактів, а раніше, коли настали лише деякі з таких фактів. У такому випадку мова йде про ретротракцію права¹⁰.

⁵ Дигести Юстиніана / [пер. с лат. Л. Л. Кофанов, А. Л. Смышляев, А. В. Щеголев и др.]; Отв. ред. Л. Л. Кофанов. — М.: Статут. — Т. I. — 2002. — С. 115.

⁶ Своім розвитком теорія юридичних фактів пов'язана із пандектним правом (Г. Дернбург, Р. Зом, Ю. Барон, Г. Цухта, Є. Цігельман, Л. Еннексерус та ін.). Розвиток теорії був зумовлений необхідністю детального регулювання майнових відносин: підстав виникнення права власності, окремих зобов'язань, спадкування, настання дездатності тощо. На цій підставі створюється загальне поняття юридичного факту як конкретної обставини, що спричиняє настання будь-якого юридичного наслідку, тобто виникнення, перенесення, припинення, охорону або зміну права (Ю. Барон).

⁷ Грімм Д. Д. Лекції по догме римського права / Д. Д. Грімм; Под ред. и с предисловием В. А. Томсинова. — М.: Зерцало, 2003. — С. 127-128.

⁸ Грімм Д. Д. Там же. — С. 125.

⁹ М. М. и М. С. Полный перевод латинских слов и цитат из догмы римского права профессора Д. Грима / М. М. и М. С. — СПб.: Освобождение, 1908. — С. 23.

¹⁰ Грімм Д. Д. Указ. работа. — С. 125.

Римські юристи пов'язували виникнення правовідносин із юридичними фактами — діями та подіями. В основу такого поділу було покладено вольовий критерій. Якщо настання факту не залежало від волі людини, то мова йшла про юридичний факт — подію (наприклад: народження чи смерть людини, сплив строку, псування речі, стихійне лихо, тощо). Якщо наявність факту залежала від волі людини, то про юридичний факт — дію (наприклад, договір, делікт, заповіт, тощо). Тобто римські юристи, намагаючись надати формальній визначеності правовим відносинам, юридично значною вважали не будь-яку дію особи. На їх думку, юридичний факт — дія повинна бути таким явищем, яке складалося із волі особи, її волевиявлення та їх вираження у необхідній формі. Такі погляди на залежність дії людини від її волі були висвітлені Д. Д. Грімом, який писав про те, що свідомо психічна діяльність, що полягає у виборі певного способу (чи низки способів) і в намаганні досягнути його, називається волею, а зовнішня форма прояву її — дією¹¹. На його думку, воля, як свідомо діяльність, у кожному конкретному випадку передбачає уяву про:

- а) кінцеву бажану мету;
- б) можливі засоби її досягнення, зокрема про обрані засоби;
- в) дії, які придатні для даного випадку, зокрема обрані людиною.

Перша уява — про кінцеву намічену мету є спонукаючим мотивом¹² вольового акту; друга — вказувала на об'єктивний наслідок, настання якого бажала особа, а третя — форму, в яку він міг втілитися зовні¹³. Він розмежовував дію як форму прояву волі зовні, як спонукаючий мотив до вчинення дії або досягнення наміченої мети, як об'єктивний наслідок, на досягнення якого він спрямований, і який є засобом для досягнення кінцевої мети¹⁴.

Відносно юридичної дії, як підстави виникнення правовідношення, римські юристи розрізняли правомірні (дозволені) та неправомірні (недозволені) дії. Правомірні дії відповідали приписам юридичних норм, у них відображалася правомірна поведінка людини з боку закону, тому вони захищалися правом і спричиняли настання позитивних наслідків (наприклад, набуття права власності чи іншого речового права внаслідок вчинення правочину, прийняття спадщини). Неправомірні дії суперечили правовим приписам, тому завжди заборонялися правом і їх пов'язували з негативними наслідками як для особи, яка їх вчинила, так і для інших осіб (наприклад, завдання шкоди та обов'язок її відшкодувати, тощо). Значення такого поділу полягало в тому, що воно охоплювало дві протилежні сфери правових явищ. З одного боку явища, пов'язані з «нормальними» правовими відносинами (нормальна динаміка правовідносин), а з іншого — з охоронними правовідносинами (аномальна динаміка правовідносин)¹⁵.

Неправомірні дії за римським правом науковці поділяли на окремі різновиди. Наприклад, Д. Д. Грімм виділяв абсолютно та відносно недозволені дії. На його думку, з якою слід погодитися, абсолютно недозволеними є дії, які прямо заборонено законом, тому їх називають злочинами або правопорушенням, *delicta*, а відносно недозволеними — дії, які за суттю є дозволеними, але які, за певних умов, приймають характер недозволених внаслідок порушення ними чужого права¹⁶. О. А. Підпригора та Є. О. Харитонов виділили три різновиди недозволених дій: приватні порушення, проступки та злочини. Якщо проступки та злочини були предметом регулювання римського публічного права, то приватні порушення — римського приватного права. Приватні правопорушення, на думку науковців, поділяються на правопорушення, які порушують договори, тому називаються договірними (наприклад, відмова від уплати купівельної ціни, орендної плати, тощо), а також ті, які порушують права чи інтереси особи, з якою порушник не перебував у договірних відносинах, тобто позадоговірні, або деліктні приватні правопорушення¹⁷. Вони пояснюють різницю між договірними та деліктними недозволеними діями на такому

¹¹ Там же. — С. 125-126.

¹² Під мотивом розуміли уяву, внаслідок якої виникала воля людини щодо виникнення конкретного правовідношення.

¹³ Грімм Д. Д. Указ. работа. — С. 126.

¹⁴ Там же.

¹⁵ Див.: Попондопуло В. Ф. Динамика обязательственного правоотношения и гражданско-правовая ответственность / В. Ф. Попондопуло. — Владивосток: Изд-во Дальневосточного университета, 1985. — С. 10-23.

¹⁶ Грімм Д. Д. Указ. работа. — С. 177-178.

¹⁷ Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: Підручник / О. А. Підпригора, Є. О. Харитонов. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — С. 352-353.

прикладі: Тит підпалив будинок Люція, вбив його раба або заподіяв будь-яку іншу майнову шкоду. Тит і Люцій у договірних відносинах між собою не були, але Тит порушив права Люція — це і є позадоговірне правопорушення, або делікт¹⁸. На нашу думку, віднесення до приватних порушень, які порушують права чи інтереси особи, з якою порушник не перебував у договірних відносинах, лише деліктних правопорушень не зовсім правильно, так як не всі позадоговірні правопорушення за римським правом вважалися деліктними, наприклад *quasi ex delicto*.

Римські юристи розуміли, що відобразити в праві суспільні відносини не просто, так як конкретна життєва ситуація може поєднувати елементи об'єктивного і суб'єктивного, закономірного і випадкового. Тому як юридичні факти вони розглядали не лише прості фрагменти життєвої дійсності, але й складні її фрагменти. Як наслідок, у правовому регулюванні з'явилися складні юридичні факти — такі фактичні обставини, що складаються із окремих ознак, кожна з яких має юридичне значення. Складні юридичні факти допомагають охопити різнобічні життєві ситуації, сприяють підвищенню системності в правовому регулюванні, чого намагалися досягти римські юристи у своїй правотворчій діяльності. У деяких сферах застосування складних юридичних фактів було об'єктивно неминучим. Такою сферою було зобов'язальне право. Так, М. М. Агарков писав, що велике значення для побудови загальної класифікації (і загальної теорії) юридичних фактів у цивільному праві повинна мати саме проблема підстав виникнення зобов'язання. В жодній сфері цивільного права ми не зустрічаємо такого різноманіття фактичних складів, як у зобов'язальному праві¹⁹.

У своїх Інституціях Гай зазначав, що "*aut obligationes ex contractu sunt aut quasi ex contractu aut ex maleficio aut quasi ex maleficio*", зобов'язання виникають або із договору, або із квазі-договору, або із делікту, або із квазі-делікту (I.3.13.2)²⁰. Підставами виникнення зобов'язальних правовідносин могли виступати юридичні факти: договір, квазі-договір, делікт, квазі-делікт. Такі юридичні факти були складними за своїм змістом, так як повинні були відповідати закріпленим у нормах права ознакам — юридичним умовам.

Юридичним умовам (*condicio*) римська юриспруденція надавала іншого значення ніж юридичним фактам. На думку В. Б. Ісакова, появи юридичних фактів, є "юридичним фоном", на якому виникають і діють юридичні факти²¹.

Будь-яка дія є обов'язковим поєднанням зовнішніх (об'єктивних) і внутрішніх (суб'єктивних) умов. З об'єктивної сторони дія виражається у певних змінах, які здійснює людина у зовнішній реальності — перенесення речовини, енергії чи інформації, а з суб'єктивної — інтерес, мотив, ціль, установка тощо мають значення для правової оцінки юридичної дії та настання (чи ненастання) правових наслідків. При цьому, в окремих випадках можливе врахування суб'єктивної сторони поступків в обмеженому, усиченому обсязі (наприклад, відповідальність "без вини"). У цьому проявляється діалектика правового регулювання, яка враховує тонкий взаємоперехід об'єктивного і суб'єктивного в суспільному житті²².

Якщо поняття "підстава" (*causa*) застосовувалося як матеріальна підстава, внаслідок якої сторона вступала у будь-які зобов'язальні правовідносини²³, то категорія "умова" — (*condicio*) виступала лише одним із елементів дійсності правочинів. Так, *condicio* означала таку умову, яка дозволяла дійсність або недійсність правочину ставити в залежність від майбутньої об'єктивно невизначеної події²⁴. Виникнення деліктних зобов'язань римського приватного права пов'язувалося із поняттям "*causa*", а категорія "*condicio*" була для них байдужа. Однак, римські юристи встановлювали для кожного приватного делікту ряд вимог, яким він мав відповідати, для настання юридичних наслідків (відшкодування завданої шкоди). При цьому, одні вимоги ставилися в залежність від елементів зовнішнього

¹⁸ Там само. — С. 352-353.

¹⁹ Агарков М. М. Избранные труды по гражданскому праву. В 2-х т. / М. М. Агарков. — М.: АО «Центр ЮринфоР», 2002. — Т. 1. — С. 307.

²⁰ Хрестоматія по институціям гражданского римского права и истории гражданского процесса. — К., 1908. — С. 35.

²¹ Исаков В. Б. Указ. работа. — С. 27.

²² Там же. — С. 43.

²³ Римское частное право: Учебник / [Перетерский И. С., Краснокутский В. А., Флейшиц К. Е. и др.]; Под ред. И. Б. Новицкого, И. С. Перетерского. — М.: Юристъ, 2001. — С. 260.

²⁴ Санфилиппо Ч. Указ. работа. — С. 72.

світу, а інші від внутрішніх переконань людини. Такі вимоги до деліктів дозволяють розпізнати сучасне поняття юридичних умов виникнення деліктних зобов'язань, за наявності яких робився висновок про наявність приватного делікту із відповідними юридичними наслідками. Тому, вбачаємо за можливість застосування терміну “умови”, зокрема, “об’єктивні” та “суб’єктивні умови”, для позначення елементів приватного делікту за римським правом.

Таким чином, підставою виникнення деліктного зобов'язання римські юристи визнавали юридичний факт — неправомірну дію, як приватний делікт. Головна проблема у його встановленні полягала в тому, що римські юристи не будь-яке порушення прав визнавали як приватний делікт. Для цього необхідно було встановити наявність об’єктивних і суб’єктивних умов, що було досить складно. Відповідно, будь-яка помилка щодо його елементів могла спричинити негативні наслідки для усіх учасників зобов'язальних правовідносин. Це пов'язано як із штрафним характером позовного захисту за римським приватним правом, так із встановленням за окремі делікти покарання за “принципом таліону”.

Для деліктів римського приватного права характерною була багатоманітність умов їх виникнення, так як римські юристи пов'язували виникнення зобов'язальних правовідносин не з єдиним (загальним) деліктом, а з їх системою. Відповідно, вони не визнавали існування єдиних умов їх виникнення, а встановлювали спеціальні умови для окремих деліктів. Крім того, змінювався їх підхід до існуючої системи деліктів, — поява нових деліктів, віднесення приватних деліктів до сфери регулювання публічного права, зумовлювали появу нових умов. Відповідно, проблема визначення підстави виникнення деліктних зобов'язань римського права була пов'язана із проблемою визначення умов для окремих деліктів.

Для римського права характерними були ознаки традиціоналізму та консерватизму, тому римські юристи намагалися підводити будь-яке нове явище під давно відомі правові категорії. У своїй сентенції Ульпіан відзначав: “*Noxia autem est ipsum delictum*”, тобто шкода є самим деліктом²⁵. Вона була універсальною для усіх деліктних зобов'язань норма про те, що будь-який делікт виникав внаслідок завдання шкоди. Загальною умовою виникнення делікту римські юристи визнавали шкоду як наслідок вчинення правопорушення. Вони розуміли, що не в усіх випадках наявність шкоди свідчить про вчинення делікту (наприклад, шкода, завдана випадково або внаслідок дії непереборної сили звільняла заподіявача від обов'язку її відшкодувати за відсутністю делікту). Крім того, завдання шкоди, як відзначав Т. Марецолль, не є юридичною підставою для вимоги про її відшкодування, *damni praestatio*²⁶. Тому, крім загальної умови виникнення делікту, вони виділяли умови, що характеризували окремі делікти (вина, протиправна (недозволена) дія, причинний зв'язок між протиправною дією деліквента та шкодою). При цьому, римське право закріплювало вимоги до кожної умови залежно від виду делікту, однак суть їх не змінювалася. Загальними умовами виникнення всіх деліктів були наявність: шкоди, протиправної дії деліквента, причинного зв'язку між шкодою та протиправною дією деліквента, вини. Однак, римська юриспруденція надавала перевагу умовам виникнення окремих деліктів, залежно від підстави їх виникнення — делікту (спеціальним умовам), що було пов'язано із чітким їх визначенням.

Поділ умов виникнення деліктів на загальні та спеціальні не слід ототожнювати із сучасним розумінням таких правових категорій. Як відзначав В. Т. Смірнов, загальні умови необхідні для усіх випадків завдання шкоди, якщо інше не передбачено законом. Якщо закон змінював, обмежував або розширював коло умов, необхідних для покладення відповідальності за заподіяну шкоду, то вони були спеціальними умовами виникнення зобов'язань. Спеціальні умови зобов'язань характеризували особливості тих чи інших правопорушень. Вони тому отримали назву спеціальних, оскільки були характерні лише для окремих правопорушень, передбачені лише спеціальним законом і застосовувати лише у випадках, які визначені. Якщо закон не передбачав дотримання спеціальних умов для

²⁵ Дигести Юстиніана / [пер. с лат. А. І. Солопов, Д. А. Литвинов, Л. Л. Кофанов и др.]; Отв. ред. Л. Л. Кофанов. — М.: Статут, 2002. — Т. II. — С. 387.

²⁶ Марецолль Т. Учебник римского гражданского права / Т. Марецолль; [пер. с последнего (8-го) издания нем. подлинника]. — М., 1867. — С. 230.

виникнення зобов'язання по відшкодуванню шкоди, то відповідальність наставала на загальних підставах²⁷. Закріплення загальних і спеціальних умов виникнення деліктів у сучасному деліктному праві було зумовлено відсутністю виключного переліку видів деліктів як підстав виникнення зобов'язань. На відміну від сучасного підходу до врегулювання деліктних зобов'язань, римське право чітко визначило систему деліктів, що виключило можливість виникнення зобов'язань внаслідок завдання шкоди у разі вчинення інших порушень прав та інтересів.

За римським правом для виникнення деліктного зобов'язання недостатньо було встановити наявність підстави — делікту. Необхідним було з'ясувати наявність умов, які сприяли появі деліктних зобов'язань. До таких умов можна віднести:

- 1) кваліфікацію дії законом як приватного делікту;
- 2) відсутність між заподіювачем шкоди і потерпілим правовідносин;
- 3) деліктоздатність заподіювача шкоди.

Необхідність встановлення наявності кваліфікації дії законом як приватного делікту було зумовлено тим, що римська юриспруденція надавала юридичного значення лише тим деліктам, які входили до виключного їх переліку. Для відмежування деліктних зобов'язань від договірних необхідно було з'ясувати відсутність зв'язку між заподіювачем шкоди і потерпілим, так як римські юристи елементи делікту становили склад будь-якого правопорушення. Для покладення на заподіювача шкоди обов'язку її відшкодувати слід було встановити визнання законом за такою особою здатності вчиняти юридично обов'язкові для неї і для інших осіб дії. Володіння деліктоздатністю римські юристи ставили у залежність, також, від суб'єктивних якостей людини (здатності розуміти значення своїх і керувати ними). Однак, зв'язок деліктоздатності із суб'єктом права не дозволяв розглядати таку правову категорію як елемент суб'єктивної умови делікту, так як суб'єкт міг опинитися у складі юридичного факту, тобто у складі власних дій (делікту).

Деякі науковці дещо по-іншому характеризують підстави виникнення деліктних зобов'язань та умов виникнення деліктів римського права, включивши додатково, як необхідні елементи, об'єкт та кваліфікацію правопорушення як приватного делікту, або, навпаки, звузивши їх перелік.

Г. О. Дормідонтов розмежовує підставу та умови виникнення деліктного зобов'язання. Для виникнення зобов'язання необхідно відшкодувати завдану шкоду, якщо є наявною:

- 1) юридична підстава з якої виникав обов'язок відшкодувати завдану шкоду;
- 2) причинний зв'язок між поведінкою особи та шкодою²⁸.

Якщо під юридичною підставою він розуміє наявність делікту, то до умов він відносить причинний зв'язок, який ставить у залежність від протиправної поведінки особи та шкоди. Таке пояснення є не зовсім вірним, так як протиправна поведінка особи, шкода та причинний зв'язок між ними є не умовами виникнення зобов'язання, а умовами, що характеризують сам делікт. Дані умови залежать від дії заподіювача шкоди, тому їх слід було віднести до елементів делікту. Крім того, він упустив наявність вини для покладення обов'язку відшкодувати завдану шкоду, без якої римські юристи не допускали притягнення до деліктної відповідальності.

В. В. Єфімов розробив власну схему виникнення деліктних зобов'язань. Він вважав, що слід було з'ясувати наявність:

- 1) підстави для відшкодування інтересу;
- 2) причинний зв'язок між діянням і порушенням інтересу;
- 3) закріплення у римському праві максимального розміру відшкодування.

Він додатково, крім запропонованих Г. О. Дормідонтовим умов, називає необхідність встановлення за римським правом максимального розміру відшкодування²⁹. Необхідність встановлення "підстави для відшкодування інтересу", тобто вини заподіювача передбачив В. В. Єфімов. Випадкове порушення інтересу (у випадку пожежі, повені тощо) не є підставою для застосування відповідальності (Д. 50. 17. 23)³⁰.

²⁷ Смирнов В. Т. Обязательства, возникающие из причинения вреда. Методологические указания по спецкурсу для студ. заоч. отд-ия / В. Т. Смирнов. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1973. — С. 24-26.

²⁸ Дормидонтов Г. О. Система римского права. Обязательственное право / Г. О. Дормидонтов. — Казань, 1905. — С. 33.

²⁹ Ефимов В. В. Догма римского права. Лекции / В. В. Ефимов. — СПб., 1894. — С. 165.

³⁰ Там же.

Із запропованою науковцем схемою виникнення деліктних зобов'язань погодитися не можна із наступним міркувань. По-перше, вина є однією із обов'язкових ознак, що характеризує *delictum*, а не підставою виникнення зобов'язання. Крім того, римляни в окремих випадках покладали відповідальність і за випадкове порушення інтересу. По-друге, вказівка на порушення інтересу свідчить про наявність об'єкту правопорушення, а не про необхідний факт для відшкодування завданої шкоди. По-третє, упущення шкоди засвідчує відсутність делікту, так як римські юристи визнавали її як головною його ознакою. По-четверте, в окремих деліктах розмір відшкодування визначався самим потерпілим із наданням права претору та судді змінювати його.

На думку О. А. Підпригора та Є. О. Харитонова, для настання деліктної відповідальності вимагалася наявність юридичного складу, до якого входили:

- а) шкода, заподіяна протиправними діями однієї особи іншій;
- б) протиправність дій того, хто завдав шкоду;
- в) кваліфікація цієї дії законом як приватноправового делікту³¹.

Таке пояснення умов виникнення деліктної відповідальності є не зовсім вдалим. Науковці упустили два факти, наявність яких римські юристи вважали обов'язковими для усіх приватних деліктів: причинний зв'язок між шкодою і протиправною дією та вину деліквента. Відносно необхідності кваліфікації протиправної дії законом як приватноправового делікту, її не можна розглядати ознакою делікту, так як вона знаходиться за межами дій деліквента.

Слід відзначити, що у зв'язку із традиційним підходом романістів до характеристики деліктних зобов'язань римського права відносно окремих деліктів, тому наведені концепції умов їх виникнення не є багаточисленними.

Таким чином, підставою виникнення деліктних зобов'язань за римським правом був делікт, який характеризували чотири умови: шкода, протиправна дія деліквента, причинний зв'язок між шкодою і протиправною дією деліквента та вина. Юридичними умовами виникнення деліктних зобов'язань римські юристи визнавали:

- 1) кваліфікацію дії законом як приватного делікту;
- 2) відсутність між заподіювачем шкоди і потерпілим правовідносин;
- 3) деліктоздатність заподіювача шкоди.

Для того, щоб чітко усвідомлювати зміст наведених категорій зобов'язального права та їхнє співвідношення, необхідно з'ясувати їх сутність і зміст.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 7 від 23 лютого 2009 року)*

³¹ Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Вказ. праця. — С. 418.